

ЛІТЕРАТУРА

1. Аминев Г.А. Математические методы в инженерной психологии / Г.А. Аминев. – Уфа, БГУ, 1982. – С. 19-24.
2. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика / Л.Ф. Бурлачук. - 2-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 384 с.
3. Зайцев В.П. Вариант психологического теста Mini-Mult / В.П. Зайцев // Психологический журнал. – 1981. – № 3. – С.118-123
4. Мещеряков Б.Г. Большой психологический словарь / Б.Г. Мещеряков, В.П.Зинченко. М.: СПб, 2003. – 627с.
5. Собчик Л.Н. Метод цветных выборов – модификация восьмицветового теста Люшера: практическое руководство. – СПб.: Речь, 2007. – 128 с.
6. Собчик Л.Н. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности СМИЛ (ММРІ) Практическое руководство. – М.: Речь, 2007. – 224 с.

УДК:37.017.92: 371.3

КРАВЧУК С. Л., к. психол. н.
м. КиївРОЛЬ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** В статті розглянуто проблему духовних цінностей та життєстійкості особистості в умовах неперервної освіти. Здійснено теоретичний аналіз феномену життєстійкості особистості. Емпірично встановлено відмінності в життєстійкості студентів зрілого віку, які здобувають другу вищу освіту, та студентів юнацького віку, які здобувають першу вищу освіту. Емпірично визначено особливості зв'язку життєстійкості з духовними цінностями та цінностями особистості, що самоактуалізується.*

***Ключові слова:** неперервна освіта, духовність, духовні цінності, життєстійкість, особистість, самоактуалізація, юнацький вік, зрілий вік.*

***Аннотация.** В статье рассмотрена проблема духовных ценностей и жизнестойкости личности в условиях непрерывного образования. Осуществлен теоретический анализ феномена жизнестойкости личности. Эмпирически установлены различия в жизнестойкости студентов зрелого возраста, которые получают второе высшее образование, и студентов юношеского возраста, которые получают первое высшее образование. Эмпирически установлены особенности связи жизнестойкости с духовными ценностями и ценностями личности, которая самоактуализируется.*

***Ключевые слова:** непрерывное образование, духовность, духовные ценности, жизнестойкость, личность, самоактуализация, юношеский возраст, зрелый возраст.*

***Abstract.** The problem of spiritual values and the hardiness of the individual in the context of continuous education is presented in the article. A theoretical analysis of the phenomenon of the hardiness of the individual is carried out. The differences in the hardiness of students of mature age who receive a second degree, and students of adolescence who receive a first degree is established empirically. The features of the correlations of hardiness with the spiritual values and values of the individual, which is self-actualizing is established empirically.*

***Key words:** continuous education, spirituality, spiritual values, hardiness, personality, self-actualization, adolescence, adulthood.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема духовних цінностей, духовної культури, духовного виховання особистості залишається надзвичайно важливою та актуальною.

Сьогодні в засобах масової інформації все частіше з'являються описи випадків агресії, жорстокості, вбивств, зниження цінності людського життя.

XXI століття характеризується інтенсивним зростанням потоку інформації, що істотно змінює роль освіти у процесі розвитку особистості.

На думку багатьох дослідників [5; 6; 8; 13; 17; 21], провідним принципом функціонування освітнього простору є принцип неперервності освіти особистості упродовж усього її життя. Саме тому неперервна освіта повинна стати провідним напрямом у стратегії розвитку освіти України.

М. Ф. Бирка зазначає, що саме особливості сучасного розвитку суспільства висувають нові вимоги до особистості, її мобільності та компетентності, відповідно, суспільство в сучасних умо-

вах потребує особистості, яка неперервно авчається [2].

Метою неперервної освіти є формування та розвиток особистості в різні вікові періоди, включаючи і період старіння організму. І. А. Зязюн вважає, що сучасним завданням стає забезпечення всезагального доступу до різних форм неперервної освіти з метою здобуття і оновлення ключових та професійних компетентностей особистості, перелік яких відповідає вимогам сучасності [8].

Л. Б. Лук'янова вказує, що сучасне розуміння неперервної освіти значно розширюється, до її змісту додається активна форма практичної діяльності людини, а сама освіта набуває багатоплановості, тоді як принцип неперервності передбачає якісно інший тип взаємодії особистості та суспільства [17].

Саме тому проблема дослідження ролі духовних цінностей та життєстійкості особистості в умовах неперервної освіти набуває все більшої значущості у зв'язку із важливістю сприяння посилення позиції особистості в професійній діяльності через постійне підвищення кваліфікації, а також розширення можливості її участі у соціальній, культурній та політичній діяльності країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Духовність – є релігійною категорією, в той же час духовність – це соціально-моральна цінність, сутність якої виражається в здатності пізнавати, творити світ з добром для людей, у гуманізмі, у толерантності, у позитивній свободі. У філософії духовність розглядається, переважно, як якісна характеристика свідомості, як продукт діяльності людини у суспільстві. У психології духовність розглядається як моральність особистості.

Аналіз психологічних та філософських підходів до духовності свідчить, що більшість дослідників вважає, що духовність є процес і результат розвитку людини до рівня усвідомлення своєї буттєвої сутності та трансцендентування за межі власного життя, звернення до досвіду людства та вищих загальнолюдських цінностей.

На думку В. В. Знакова, духовність людини, кожного члена суспільства породжується у процесі засвоєння людиною значень, об'єктивованих у суспільній свідомості та виявлення "прихованих" за значеннями смислів [7].

Духовність є однією з сутнісних категорій людського буття, якою виражається здатність особистості до творення культури та самоствердження.

М. В. Савчин вказує, що духовність необхідно розглядати як результат прийняття загальнолюдських цінностей, етичних норм, духовної культури [20]. На думку М. В. Савчина, духовність є характеристикою світогляду, що охоплює вищі цінності

суспільства: свободу, справедливість, благодійність, героїзм, демократію тощо.

Як зазначає М. В. Савчин, духовність є особливим станом, що характеризується зосередженням на переживанні духовних цінностей. Згідно дослідника, особистісні знання виходять за межі зовнішніх подій, у них виникає внутрішній сенс – психологічна основа формування духовності, предмет інтелектуальної і моральної рефлексії суб'єкта. Духовність відображає ціннісне ставлення до вищих смислів буття та розкривається у моральності особистості.

Б. С. Братусь [4] вказує, що саме загальні смислові утворення виступають основними конституюючими одиницями особистості. Смислові утворення визначають головне ставлення людини до світу, до інших людей, до самої себе. Цінності особистості, на думку вченого, – це усвідомлені і прийняті людиною загальні смисли її життя. Істинна цінність, як вказує Б. С. Братусь, завжди повинна бути забезпечена "золотим запасом" відповідного особистісного смислу, як афективного, емоційного ставлення до життя.

З поняттям індивідуальних цінностей тісно пов'язаний феномен духовності. Духовність суб'єкта – це результат його залучення до загальнолюдських цінностей, духовної культури [19].

Дух – категорія культурологічна, світоглядна. В. В. Знаков вказує, що дух являє собою об'єктивне явище, що обов'язково передбачає, потенційно вміщує в собі активність суб'єкта. Активність спрямована на опредмечування ідеї, формування значень, що визначають семантичне поле культури, духовний досвід людства. Прояви духовності людини – це її здібності і потреби пізнання світу, самої себе, свого місця у світі, прагнення до створення нових форм суспільного життя.

Пошуки коріння духовності полягають не стільки у самій людині, особливостей її особистості та схильності до рефлексії, скільки у продуктах життєдіяльності: об'єктивації вищих проявів людського духу, творчості, у пам'ятках старини, творах науки та мистецтва. Витоки духовності людини треба шукати не у значеннях, а за ними – у глибинному смислі вчинків людей, історичних подій, епохи тощо. З психологічної точки зору духовне "Я" суб'єкта, розуміючого світ, формується саме у процесах смислоутворення – породження ним як смислу конкретних соціальних подій та ситуацій, так і смислу життя у цілому [7].

На думку С. О. Ставицької, духовність слід розглядати як переживання людиною єдності її зовнішнього та внутрішнього буття, як установлення гармонії зовнішнього і внутрішнього, як моральність, любов, віру, надію, красу, творчість тощо [22].

Вперше термін «життєстійкість» був використаний Сьюзен Кобейса (Suzanne C. Kobasa), в той

же час слід зазначити, що основні дослідження з цієї проблеми належать Сальваторе Мадді (Salvatore Maddi). Поняття життєстійкості особистості є показником її психічного здоров'я. На думку С. Мадді, стресові впливи переробляються людиною саме на основі життєстійкості, і вона є каталізатором поведінки, що дозволяє трансформувати негативний досвід у нові можливості. Саме ця риса є основою відкритого і енергійного протистояння стресовим подіям і кризам. С. Мадді зазначає, що життєстійкість (hardiness) являє собою систему переконань про себе, про світ, про відношення із світом. Життєстійкість включає в себе три порівняно автономні компоненти: залучення, контроль та прийняття ризику. [24]

Згідно із Д. О. Леонтьєвим, життєстійкість – це риса, що характеризується мірою подолання особистістю заданих обставин, мірою подолання особистістю самої себе. Життєстійкість є основою для життєтворчості, яку можна визначити як діяльність людини з створення власного життя. [14].

Не менш цікавими є теоретико-емпіричні дослідження з проблеми життєстійкості, в яких дане поняття розглядається як інтегральна характеристика особистості.

Т. В. Наливайко вважає, що життєстійкість є найбільш загальною інтегральною характеристикою особистості, що являє собою паттерн смислових орієнтацій, самовідношення, стильових характеристик поведінки [18, С. 48].

Згідно із С. В. Книжниковою, життєстійкість особистості є інтегральною характеристикою особистості, яка дозволяє протидіяти негативним впливам середовища, ефективно долати життєві труднощі, трансформуючи їх в ситуації розвитку. Базовими компонентами життєстійкості є такі: оптимальна смислова регуляція, адекватна самооцінка, розвинені вольові якості, високий рівень соціальної компетентності, розвинені комунікативні здібності та вміння. [9]

Схожої думки дотримується С. О. Богомаз [3], зазначаючи, що концепт життєстійкості слід розглядати як системну психологічну властивість, що виникає у людини внаслідок особливої сполуки установок та навичок, що дозволяють їй перетворювати проблемні ситуації в нові можливості. Компонентами життєстійкості, згідно даного підходу, є оптимізм, задоволеність та самоефективність.

М. В. Логінова [16] вказує, що поняття життєстійкості являє собою складне структуроване психічне утворення, котре визначається як система переконань, що розвивається та сприяє розвитку готовності керувати системою підвищеної складності.

Деякими дослідниками концепт життєстійкості розглядається як здібність особистості. Так, дослідниця Л. А. Александрова [1] відмічає, що

життєстійкість є інтегральною здібністю, яка знаходиться в основі адаптації особистості.

В. Д. Шадриков зазначає, що життєстійкість відноситься до особливого класу здібностей, які дослідник називає духовними. Духовні здібності визначають якісну специфіку поведінки людини, а саме: її добротність, дотримання принципам віри, любові, альтруїзму, смислу життя; креативність, оптимізм. Життєстійкість представляє собою єдність природних і моральних начал. Висловлюється думка, що життєстійкість має основні ознаки духовних особливостей, однак не є тотожною їм. [23].

Деякі дослідники пропонують розглядати поняття життєстійкості як ресурс особистості. Яскравими представниками таких точок зору є О. І. Рассказова та Р. І. Стецишин.

О. І. Рассказова вважає, що життєстійкість являє собою ресурс, спрямований в більшій мірі на підтримання вітальності і діяльності, та в меншій мірі – на підтримання активності свідомості. Компонентом життєстійкості, на думку дослідниці, є мотиваційна спрямованість. [15]

Р. І. Стецишин при розгляді концепту «життєстійкості» спирається на концепт особистісно-психічного ресурсу. Він вважає, життєстійкість – це особистісно-психічний ресурс, що формується в процесі персоні- і професіогенезу особистості та дозволяє людині допомагаючої професії протистояти розвитку професійної особистісної дезадаптації. Поняття життєстійкості необхідно розглядати як психологічний феномен, що на змістовно-структурному рівні аналізу є складною інтегральною характеристикою особистості, котра включає в себе декілька психологічних складових: емоційну, когнітивну, моральну, вольову, поведінкову [11; 12]. На нашу думку, життєстійкість особистості виступає одним з предикторів психологічної пружності [10].

Мета статті: визначити та проаналізувати особливості духовних цінностей та життєстійкості особистості в умовах неперервної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У нашому дослідженні взяли участь 62 особи юнацького віку (19-23 років), які є студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету імені М. П. Драгоманова, Київського національного лінгвістичного університету та 58 осіб зрілого віку (34-43 років), які отримують другу вищу освіту та є студентами Інституту післядипломної освіти Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» та Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Нами використовувались такі емпіричні методи дослідження:

- 1) тест життєстійкості С. Мадді [24];

Таблиця 1

Особливості вираженості життєстійкості у студентів юнацького віку, які здобувають першу вищу освіту (відповідно група 1), та у студентів зрілого віку, які здобувають другу вищу освіту (відповідно група 2)

Показник	Групи	Середнє значення	Стандартне відхилення	Рівень значущості
Життєстійкість	1 група	75,484	5,813	0,0001
	2 група	89,103	4,250	

2) з метою дослідження особливостей прагнення до самоактуалізації особистості використовувався опитувальник САМОАЛ (автор А. В. Лазукін в адаптації М. Ф. Каліна);

3) авторська дослідницька анкета стосовно дослідження духовності та духовних цінностей особистості.

На основі однофакторного дисперсійного аналізу встановлено значущі відмінності в середніх значеннях життєстійкості між двома групами учасників дослідження (на рівні значущості $p < 0,001$). Отримані результати представлено у Табл. 1.

виявилось, що у студентів зрілого віку, які здобувають другу вищу освіту, рівень життєстійкості значущо вищий, порівняно із студентами юнацького віку, які здобувають першу вищу освіту.

На основі кореляційного аналізу за коефіцієнтом кореляції Ч. Спірмена встановлено прямий значущий зв'язок життєстійкості з цінностями особистості, що самоактуалізується (коефіцієнт кореляції Ч. Спірмена $r=0,47$, $p<0,001$).

Людина, котра поділяє цінності особистості, що самоактуалізується, характеризується успішністю в переборенні несприятливих труднощів життя. Згідно із С. Мадді, особистісна характеристика «hardiness» підкреслює атитюди, що мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події [24]. Життєстійкість (hardiness) включає в себе систему переконань про себе, про світ, про відношення із світом. Відношення особистості до змін та її можливості користуватися внутрішніми ресурсами визначають, наскільки особистість здатна переборювати стреси та долати труднощі.

Першою характеристикою атитюдів «hardy» є «залученість» (commitment). Згідно результатам коефіцієнта кореляції Ч. Спірмена, виявився прямий значущий зв'язок залученості (commitment) з цінностями особистості, що самоактуалізується (коефіцієнт кореляції Спірмена $r=0,43$, $p<0,001$). Отримана кореляція свідчить про те, що надання переваги цінностям особистості, що самоактуалізується, значущо пов'язане з гармонійною взаємодією особистості з оточуючим світом, з можливістю сприймати себе значимою та цінною особистістю, щоб повністю включатись в розв'язання життєвих задач, незважаючи на наявність стресогенних факторів впливу.

Залученість сприяє самоактуалізації особистості, мотивує до саморозвитку, сприяє здоровому

образу думок та поведінки. Така особистість впевнена в собі та отримує задоволення від власної діяльності.

На основі кореляційного аналізу за коефіцієнтом кореляції Ч. Спірмена виявився прямий значущий зв'язок цінностей особистості, що самоактуалізується, з «hardy»-атитюдом, умовно названим «контролем» (control) (коефіцієнт кореляції Спірмена $r=0,46$, $p<0,001$). Отримана кореляція свідчить про те, що надання переваги цінностям самоактуалізації значущо позитивно пов'язано з атитюдом, що мотивує особистість до пошуку шляхів впливу на результати стресогенних змін, на протигагу впаданню в стан безпорадності та пасивності. Така особистість відчуває, що сама обирає власну діяльність, свій життєвий шлях.

До цінностей особистості, що самоактуалізується, А. Маслоу відносить такі: істина, добро, краса, цілісність, відсутність роздвоєності, життєвість, унікальність, досконалість, здійснення, справедливість, порядок, простота, легкість без зусилля, гра, самодостатність. На думку А. Маслоу, надання переваги цим цінностям вказує на прагнення до гармонійного буття та здорових відносин з людьми, далеко від бажання маніпулювати ними в своїх інтересах.

На основі кореляційного аналізу за коефіцієнтом кореляції Ч. Спірмена виявився прямий значущий зв'язок цінностей особистості, що самоактуалізується, з «hardy»-атитюдом, умовно названим «прийняття ризику», «виклик» (challenge) (коефіцієнт кореляції Спірмена $r=0,42$, $p<0,01$). Отримана кореляція свідчить про те, що людина, яка поділяє цінності особистості, що самоактуалізується, характеризується наявністю даного «hardy»-атитюду, сутність якого полягає у сприйманні особистістю подій життя як викликів та випробувань особисто собі.

Самоактуалізація – прагнення людини якомога повніше виявити, розвинути і реалізувати свої можливості, прагнення особистості бути тим, ким вона може бути.

Згідно з результатами кореляційного аналізу за коефіцієнтом кореляції Спірмена, нами був виявлений прямий значущий зв'язок духовних цінностей особистості як етично-змістовних законів Істини, Добра, Краси, Любові з життєстійкістю особистості (відповідно коефіцієнт кореляції Спірмена $r=0,42$, $p<0,001$).

Особистість з духовними цінностями, характеризується успішністю у переборенні несприятливих труднощів життя.

Згідно результатам коефіцієнта кореляції Спірмена, виявився прямий значущий зв'язок залученості (commitment) з духовними цінностями особистості (коефіцієнт кореляції Спірмена $r=0,46$, $p<0,001$).

Залученість – це здатність отримувати щире задоволення від життя, спілкування, роботи, схильність сприймати оточуючу дійсність та різноманітні життєві події як джерело яскравих вражень, безцінного досвіду. Залученість – це переконаність людини у тому, що оточуючі люди її цінують та поважають, впевненість у своїх силах, в правильності та корисності виконуваної діяльності, суспільній значущості її результатів.

Надання переваги духовним цінностям значущо пов'язане з гармонійною взаємодією особистості з оточуючим світом, з можливістю сприймати себе значимою та цінною особистістю, щоб повністю включатись у розв'язання життєвих задач, незважаючи на наявність стресогенних факторів впливу.

Згідно результатам коефіцієнта кореляції Спірмена, виявився прямий значущий зв'язок духовних цінностей особистості з "hardy"-атитюдом, умовно названим "контролем" (control) (коефіцієнт кореляції Спірмена $r=0,42$, $p<0,001$).

Надання переваги духовним цінностям значущо позитивно пов'язане з атитюдом, що мотивує особистість до пошуку шляхів впливу на результати стресогенних змін, на протидію впаданню у стан безпорадності та пасивності.

Згідно результатам коефіцієнта кореляції Спірмена, виявився прямий значущий зв'язок духовних цінностей з "hardy"-атитюдом, умовно названим "прийняття ризику", "виклик" (challenge) (коефіцієнт кореляції Спірмена $r=0,43$, $p<0,001$).

Це свідчить про те, що особистість з духовними цінностями сприймає події життя як виклики та випробування особисто собі. Така особистість розглядає життя як спосіб набуття досвіду, як позитивного, так і негативного, з метою її власного розвитку. А прагнення до простого комфорту та безпеки розглядається як таке, що збіднює життя особистості.

Висновки і перспективи подальших розробок у даному напрямі.

1. У студентів зрілого віку, які здобувають другу вищу освіту, рівень життєстійкості значущо вищий, порівняно із студентами юнацького віку, які здобувають першу вищу освіту.

2. Встановлено прямий значущий зв'язок життєстійкості з цінностями особистості, що самоактуалізується. Людина, котра поділяє цінності особистості, що самоактуалізується, характеризується успішністю в переборенні несприятливих труднощів життя.

3. Виявлено прямий значущий зв'язок духовних цінностей особистості з її життєстійкістю та залученістю, контролем та прийняттям ризику як "hardy"-атитюдами.

4. Життєстійкість особистості відіграє важливу роль в її неперервній освіті як основі соціального поступу. Життєстійкість особистості дозволяє протидіяти негативним впливам середовища, ефективно долати життєві труднощі, трансформуючи їх в ситуації розвитку; сприяє самоактуалізації особистості, мотивує до саморозвитку, сприяє здоровому образу думок та поведінки.

Перспективою нашого дослідження є подальше вивчення особливостей життєстійкості, духовних цінностей, особистісного потенціалу особистості в подоланні стресів та життєвих труднощів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова Л. А. Концепции жизнестойкости в психологии / Л. А. Александрова // Сибирская психология сегодня – 2004. – Вып. 2. – С. 82–90.
2. Бирка М. Ф. Развитие концепции непрерывной освіти в Украине / М. Ф. Бирка // Педагогика формирования творческой личности у вышшей и загалноосвітній школах. – 2014. – Вып. 34 (87). – С. 69–74.
3. Богомаз С. А. Жизнестойкость человека как личностный ресурс совладания со стрессами и достижения высокого уровня здоровья / С. А. Богомаз // Материалы научно-практич. конгрессов Третьего всерос. форума «Здоровье нации». – Москва. – 2007. – Т. 3. – С. 23–25.
4. Братусь Б. С. Нравственное сознание личности (Психологическое исследование) / Б. С. Братусь. – Москва: Знание, 1985. – 64 с.
5. Василенко О. В. Освіта дорослих у контексті неперервної освіти: сучасні підходи / О. В. Василенко // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2014. – Вып. 2 (9). – С. 34–42.
6. Десятов Т. М. Актуальні проблеми освіти дорослих у контексті глобалізації. Порівняльна професійна педагогіка / Т. М. Десятов. – 2012. – Вып. 1. – С. 6–13.
7. Знаков В. В. Понимание субъектом правды о моральном поступке другого человека: нормативная этика и психология нравственного сознания / В. В. Знаков // Психологический журнал. – 1993. – № 1. – С. 32–43.
8. Зязюн І. А. Неперервна освіта як основа соціального поступу. Неперервна професійна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць / І. А. Зязюн. – Київ: Вид. центр НТУ «ХПИ», 2001. – Ч. 1. – С. 15–23.
9. Книжникова С. В. Педагогическая профилактика суицидального поведения на основе формирования жизнестойкости: [монографія] / С. В. Книжникова. – Краснодар: АСВ-полиграфия, 2009. – 327 с.
10. Кравчук С. Л. Особливості життєстійкості як фактора психологічної пружності особистості юнацького віку в умовах воєнного конфлікту / С. Л. Кравчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2018. – Вып. 1, т. 1. – С. 99–105.
11. Кравчук С. Л. Особливості поведінкових проявів психологічної пружності особистості як чинника запобігання негативним наслідкам воєнного конфлікту / С. Л. Кравчук // Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у XXI ст.: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26-27 січня 2018 року). – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2018. – Ч. 1. – С. 15–18.

12. Кравчук С. Л. Психологічні особливості зв'язку духовних цінностей та життєстійкості особистості в юнацькому віці / С. Л. Кравчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 3, т. 1. – С. 47–53.
13. Кузнецов Г. Науково-методичні та соціально-педагогічні аспекти безперервної освіти в контексті Болонського процесу / Г. Кузнецов // Вища освіта України. – 2006. – № 1 (19). – С. 75–79.
14. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации. Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова / Д. А. Леонтьев. – Москва: Смысл, 2002. – Вып. 1. – С. 56–65.
15. Леонтьев Д. А., Рассказова Е. И. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – Москва: Смысл, 2006. – 63 с.
16. Логинова М. В. Жизнестойкость как внутренний ключевой ресурс личности / М. В. Логинова // Вестник Московского университета МВД России. Москва, 2009. – № 6. – С. 19–22.
17. Лук'янова Л. Б. Неперервна освіта впродовж життя: історичний огляд, сучасні реалії / Л. Б. Лук'янова // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. – 2015. – № 2 (15). – С. 187–192.
18. Наливайко Т. В. Исследование жизнестойкости и её связей со свойствами личности: дис. канд. психол. наук: 19. 00. 05 / Т. В. Наливайко. – Челябинск, 2006. – 175 с.
19. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: [монографія] / Е. О. Помиткін. – К.: Наш час, 2007. – 280 с.
20. Савчин М. Духовний потенціал людини (Навчальне видання): [монографія] / М. Савчин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 508 с.
21. Сігасва Л. Є. Освіта дорослих в Україні (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.): [монографія] / Л. Є. Сігасва. – Київ: ТОВ ВД «ЕКМО», 2010. – 420 с.
22. Ставицька С. О. Генеза духовної самосвідомості юнацтва: автореф. дис... д-ра психол. наук / С. О. Ставицька. – К., 2012. – 44 с.
23. Шадриков В. Д. Введение в психологию: способности человека / В. Д. Шадриков. – Москва: Логос, 2002. – 160 с.
24. Maddi S. R., Khoshaba D. M. Hardiness and Mental Health / S. R. Maddi, D. M. Khoshaba // Journal of Personality Assessment. – 1994. – Vol. 63, № 2. – P. 265–274.

УДК 159.922.736.3: 159.964

КУЗНЕЦОВА О. Ю.

Наук. керівник: ЛАНОВЕНКО Ю.І., к. психол. н.

м. Київ

ЗАГОСТРЕННЯ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Анотація: психосоматика є галуззю на стику психології та медицини, тому вивчення психосоматичних захворювань здійснюється як психологами, так і медиками, причому з більшим упором на медичну складову захворювань, що призводить до неефективного лікування підлітків медикаментозним чином.

Ключові слова: психосоматика, психосоматичні захворювання, психосоматичні розлади, емоційні розлади, стрес, підлітковий вік.

Аннотация: психосоматика является отраслью на стыке психологии и медицины, поэтому изучение психосоматических заболеваний осуществляется как психологами, так и медиками, причем с большим упором на медицинскую составляющую заболеваний, что приводит к неэффективному лечению подростков медикаментозным образом.

Ключевые слова: психосоматика, психосоматические заболевания, психосоматические расстройства, эмоциональные расстройства, стресс, подростковый возраст.

Abstract: Psychosomatics is an industry at the junction of psychology and medicine, therefore, the study of psychosomatic diseases is carried out both by psychologists and physicians, with a greater emphasis on the medical component of diseases, which leads to ineffective treatment of teenagers in a medicinal way.

Keywords: psychosomatics, psychosomatic diseases, psychosomatic disorders, emotional disorders, stress, teenage years.

Постановка проблеми. Інтенсивні зміни в сучасному суспільстві віддзеркалюються на всіх сферах життєдіяльності: живе спілкування замінюється електронним, неконтрольований потік інформації потребує від людей постійної адаптації, що призво-

дить до виснаження і появи проблем зі здоров'ям. Зокрема, як наслідок нестачі уваги та живого спілкування у найуразливішій частині населення – підлітків – виникає почуття непотрібності, що нерідко призводить до депресивних станів та емоцій-